

*Кулакевич Л. М.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри українознавства**ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»*

ОСОБЛИВОСТІ РЕІНТЕРПРЕТАЦІЇ МОТИВУ ПРИВИДІВ У ПОВІСТІ ГЕО ШКУРУПІЯ «СТРАШНА МИТЬ»

Анотація. Статтю присвячено особливостям художньої реалізації мотиву привидів у повісті Гео Шкурупія «Страшна мить». З'ясовано, що вона має всі атрибути горору, що дає нам підстави вважати аналізований твір першим українським горором. Визначено, що містичний жах виформовується в читача через нав'язливе використання слів із семантикою смерті та інфернальності, деталі, які змушують читача внутрішньо здригнутися. Зауважено, що для загострення стану жаху у повісті використовуються скримери (звук від вистрілювання корока з пляшки шампанського, який одночасно є звуком пострілу зі зброї в наступному епізоді повісті, фантазмагоричні постаті жінок, раптові голоси тощо). Підкреслено, що твір вибудовується як низка напружених епізодів, що викликають у читача почуття тривожності й очікування чогось страшного. Повість відрізняється різкою й алогічною зміною подій, від чого сприймається як «нарізка» містично жаских і натуралістично непривабливих ситуацій, в які потрапляють герої під час їхнього шаленого бігу нічними вулицями міста. Зауважено, що сучасними термінами кінематографії таке поєднання фрагментів тексту можна означити як кліповий монтаж. Акцентовано, що, маючи на меті «покошмарити» читача, викликати в нього містичний жах через споглядання мертвих тіл людей, український письменник увиразнює моторошну ситуацію естетикою огидного. Саспенс виформовується не тільки за допомогою візуального, але й аудіоряду, особливо через згадки про доволі тривожну музику, різкий шум, неприємні механічні звуки. Кінематографічні прийоми гри світла і тіні вияскравлюють метафізичну сутність окремих персонажів. З одного боку, події «Страшно мить» можна трактувати як передсмертні марення хворого на серце героя. У цю версію лягає сюрреалістичний образ папуги, що своєю алогічною появою в сукупності з відсутністю в тексті сюжету як такого, містичними образами й естетикою мертвого тіла перекидає місток до фільму «Андалузський пес», а також популярної на той час теорії сновидінь З. Фрейда. З іншого боку, зустріч героя з померлими людьми вказує на те, що ресторан, очевидно, є порталом між світом живих і світом мертвих.

Ключові слова: пригодницький жанр, готичний роман, роман жахів, горор, саспенс.

Постановка проблеми. Гео Шкурупій увірвався у літературне життя в 20-х роках ХХ століття як поет і неординарний репортер, а згодом дебютував і як талановитий прозаїк. Шкурупієзнавство вже стартувало науковими студіями С. Губаревої, Ю. Данькевича, І. Качуровського, О. Козир, О. Коцарева, О. Мікуліної, В. Нарівської, О. Пуніної, Я. Цимбал та ін. Та все ж мусимо визнати, що в сучасній науковій рецепції повість «Страшна мить» не поцінована, маємо хіба що принагідні згадування про неї.

Метою статті є аналіз специфіки художньої реалізації мотиву привидів у повісті Гео Шкурупія «Страшна мить».

Виклад основного матеріалу. Горор (англ. horror literature, horror fiction – література жахів) як жанр белетристики і кіно досить популярний у світовій культурі. Апуд Хартвелл, розглядаючи його як суміш космічних або трансцендентних елементів, зауважує: «Горор – одна з домінуючих літературних форм нашого часу, енергійна і жива література, яка продовжує розвиватися і захоплює нас таємницею і дивом невідомого. <...> Вампіри, примари і відьми все ще переслідують нас, разом з багатьма менш відомими монстрами – включаючи, іноді, нас самих» [5, с. 24]. Основоположним елементом горору є сугестивний вплив на реципієнта з метою провокування в останнього конкретної емоції – почуття жаху. На цій підставі сучасна дослідниця Лінда Вільямс потрактує горор (поруч із порно) як один із боді-жанрів, адже він спрямований на прояви людського тіла, тобто тілесну реакцію аудиторії [10, с. 143]. За Берит Гаут, «парадокс жаху базується на тому, що можна назвати парадоксом насолоди від негативних емоцій» [3, с. 335]. Сучасний психолог Джонатан Норман вважає, щоб зрозуміти «психологію жаских розваг», що лежать в основі фільмів жахів у сучасній художній культурі, варто зрозуміти психологію страху, що відсилає до аристотелівської тези про те, що люди відчують страх у присутності чогось могутнішого, ніж вони: «Людська психіка дещо зачарована невідомим, і для більшості людей те, що вважається невідомим, може іноді бути страхітливим. Своєю чергою, страх перед невідомим спонукає до пошуку відповідей. Це як «намагатися зрозуміти звіра», все ще втікаючи від нього» [8]. Лінда Бадлі, досліджуючи поняття жаху як базового елемента горору, зазначає: «Жах апелює до первинних, соматичних способів пізнання, <...> сидючи в затемненому театрі, який повторює лігво або вогнище, ми знову стикаємося з нашими найпершими фантазіями» [2, с. 12]. На думку Кіт Дженкінс, «у жаху повторюється пройдене: минуле повертається, щоб переслідувати нас, і найчастіше його повернення відбувається як матеріальна, відчутна подія» [7, с. 7–8].

Відповідно до канону готичного роману, жанровим різновидом якого є горор, повість Гео Шкурупія «Страшна мить» розпочинається з цілком спокійної та безневинної ситуації: чоловік і жінка спілкуються за столиком ресторану. Пролетисом напруженості і жаху є зауваження щодо чоловіка, який підійшов до героїв: це була «жива постать колись розстріляного Олексі Крєвича, що марою маячила за їхнім столиком» [1, с. 72]. Марк Девід Раян, аналізуючи кіноринок горору, зауважує, що фільми жахів обертаються або навколо монстрів, або навколо страху перед смертю та порушенням кордонів між живими і мертвими [9]. У повісті «Страшна мить» прагнення

українського письменника задати потрібний ракурс сприйняття і викликати в читача саме містичний жах оприявнюється через запитання невласне прямого мовлення: «Хіба буває, щоб люди верталися з того світу?» [1, с. 72]. Поступово через нав'язливе використання слів із семантикою смерті та інфернальності в реципієнта виформовується відчуття того, що в ресторані проводять дозвілля впереміш і живі, і мертві клієнти: «Крізь дим і п'яливі випари випиналися химерні постаті, обличчя потвор» [1, с. 72]; «Маячили привидами колись розстріляний Олекса Кривич, недобитий Самуїл Мазур і недогвалтована дівчинка Мірель» [1, с. 72]; «Вони всі живі, але в них усіх мертві обличчя, заморожені погляди, повільні, хитливі рухи». «Вони в гостях у сучасності. <...> люди, що оточують їх, здаються мерцями, які повиходили з поміщицьких садиб, міських палаців та з нетр південного моря» [1, с. 72]. В українській літературі готичний мотив перебування мертвих серед живих реалізовано в оповіданні Г. Квітки-Основ'яненка «Мертвецький великдень» (1833), однак ефект жаху від контактування з потойбічністю знімається комічним змалюванням подій. У повісті Гео Шкурупія нагнітання в читача жаху є мистецькою стратегією. Цій меті підпорядковуються і деталі, які, на перший погляд, є буденними, однак вони змушують читача внутрішньо здригнути, як, наприклад, колір вина у келихах («випив цілу склянку чорного, як кров, вина» [1, с. 77], «всі троє знову випили червоного, як кров, вина» [1, с. 78]).

Для загострення стану жаху в горах дуже часто використовуються скримери (англ. scream – крик) – кінематографічні прийоми, коли несподівано лунає якийсь звук, щось починає рухатися чи хтось з'являється, викликаючи тим самим мимовільне скрикування саме в глядача. У «Страшній миті» на такі дії провокує читача звук від вистрілювання корока з пляшки шампанського [1, с. 73], який одночасно є звуком пострілу зі зброї в наступному епізоді повісті, фантазмагоричні постаті жінок («З затемнених місць із-за каштанів, часто виринали постаті жінок, залишаючи по собі вражіння чогось несподіваного, як землетрус» [1, с. 79]), раптові голоси («покликав якийсь жіночий голос і йому здалося, що цей голос лунав із безвісти, із далекого туманного минулого» [1, с. 81]; «–А-а-а – страшний, звірячий крик прорізав темне повітря вулиці» [1, с. 84]; «Його уста щось запламкали, не випускаючи жадного звука, і раптом із грудей його видерся крик <...>» [1, с. 82]).

Повість Гео Шкурупія вибудовується як низка напружених епізодів, що викликають у читача містичний жах і переживання за долю героя: «А вітер шумів, і зойки луною летіли у безвість. Позад нього розверзлася чорна прірва. І Самуїл Мазур похитнувся до неї назад. / –Взво-од... / Люди з білими, як у мертвяків, обличчями вискочили з безодні й потягли його за руки й ноги. Але він одбивався. Він напружував усю свою силу... / Вогняна куля підіймалася над обрієм, і вітер свіжо подув в обличчя. Це сонце встало над світом і освітило дерева й зелену траву. Ні! Це воно йде кудись на ніч. Ось Самуїл уже майже видерся. Ще одно напруження і...» [1, с. 85]. Твір відрізняється різкою й алогічною зміною подій, від чого сприймається як «нарізка» містично жаских і натуралістично непривабливих ситуацій, в які потрапляє Самуїл Мазур. Сучасними термінами кінематографії таке поєднання фрагментів тексту можна означити як кліповий монтаж. Заявлений прийом виявляється у «Страшній миті», насамперед, через миттєві (просто з наступного абзацу) «переходи» між подіями, віддаленими в часі.

Традиційно зміст фільму жахів підпорядковується схемі «кат / переслідувач – жертва», а «видимим» сюжетом є екшн – втікання і переховування героя від монстра, докладання нелюдських зусиль аби порятуватися від останнього. У повісті «Страшна мить» для Самуїла Мазура і Олекси Кривича небезпеку становлять живі люди, що переслідують їх, – білогвардійці. Через деталі руху останніх, вияв їхніх емоцій («страшний карнавал із вигуками й пострілами» [1, с. 74], «регит, гоготання й кілька пострілів» [1, с. 74], «вигуки й постріли білої орди» [1, с. 75], «позаду гоготали білі мисливці» [1, с. 76]), погоня за двома чекістами постає як розважальний захід, який викликає неймовірне захоплення в його учасників-переслідувачів: «На таких звірів полювати найприємніше. Вислідити в ховищі, потім обережно викурити такого звіра на вулиці, і тоді можна розпочати веселу розбещену гонитву за людиною, від якої млосно стискається серце, напружуються нерви, захоплює дух. Це найприємніша розвага між грабунками, погромами, пияцтвом, особливо між справжніми боями із чорною масою колишніх рабів» [1, с. 76]. Згадки про чорну масу рабів і «білого мисливця» [1, с. 74] викликають алузії з романом Гаріет Бічер-Стоу «Хатинка дядька Тома» (1852), де плантатор Лергі отримує мало не фізичне задоволення від жорстокого цькування рабів-утікачів під час погоні за ними у джунглях. Мотив полювання на людей (безхатьків, нелегалів, спеціально вкрадених для заходу) як один із видів дозвілля багатіїв і високопоставлених чиновників інсталюється наприкінці ХХ ст. і набирає помітних обертів на початку ХХІ ст., оприявнившись такими фільмами, як «Людина, що біжить» (1987, Пол Майк Глейзер), «Дикість» (2006, реж. Майкл Дж. Бассет), «Полювання на піранью» (2006, реж. А. Кавун), «Голодні ігри» (2012, реж. Гері Росс). Звертаємо увагу на те, що на момент створення повісті Гео Шкурупія «Страшна мить» цей мотив не був поширеним у світовій культурі і був новим для українського літературного дискурсу.

Як і в класичних горах, у повісті Гео Шкурупія небезпека оточує героїв з усіх сторін і як би вони не втікали, їх невимоложно наздоганяють білогвардійці. Саспенс витворюється через вже шаблонні для екшену початку ХХ ст. прийоми: Самуїл спотикається і падає, одразу потрапляючи до рук переслідувачів, однак Кривич одним ударом відбиває нападника; втікачі сподіваються схватитися у під'їздах будинку, смікають двері кожного, однак все зачинено. Образ бігу на місці як уособлення марності титанічних зусиль для порятунку («ноги робили божевільно швидкі рухи, але здавалося, що все стоїть на місці, і людина прив'язана мотузкою до чорної хмари падає ногами в повітрі» [1, с. 75]) певною мірою відсилає до оповідання І. Дніпровського «Заради неї».

Як зазначив Штефен Хантке, у фільмах жахів спецефекти, насамперед, демонструють тіло як об'єкт насилля чи в муках, чи як кінечний продукт неприродної, прискореної, гібридизованої трансформації [4, с. 35]. У повісті Гео Шкурупія також є натуралістичний опис спотворених хворобою і смертю людських тіл: «А на вокзалі жінки й діти, дядьки худі, як кістки смерті, вмирали в багні й покидьках в вошивому дранті. Серед трупів бродили голодні собаки й гризлися, як вовки, за одризену ногу якого-небудь нещасливця» [1, с. 75]. Маючи на меті «покошмарити» читача, викликати в нього містичний жах через споглядання мертвих тіл людей, український письменник увиразнює моторошну ситуацію естетикою огидного: «Як колоди,

кидали жовніри померлих людей у грузовик, і кістки рук або ніг відповідали хруском у знак чи то задоволення, чи протесту» [1, с. 75]. «Ще кілька кроків – і вони відчули під ногами щось м'яке, як людські животи. Вони поглянули на землю й застигли від жаху. Потурбовані мерці обурено схопили корчійними руками їх за ноги й потягли до себе» [1, с. 76]; «Самуїл Мазур застиг, притискаючись до одного з трупів. І раптом він відчув, як щось дрібне поповзло по ньому, ніби труп заворушив пальцями, щось відшукуючи в нього на тілі. / Потім він зрозумів і здригнувся від огиди. Воші з трупів повзли йому в вуха, ніс, у рот, у вічі, але він ніби застиг, він боявся повернути навіть пальцем» [1, с. 76].

Усприроникний саспенс у повісті Гео Шкурупія виформовується не тільки за допомогою візуального, але й аудіоряду, особливо через згадки про доволі тривожну музику (періодично герой звертає увагу на те, що в ресторані звучать фрагменти з опери «Баядерка», що своїм змістом анонсує читачу повісті сумний фінал), різкий шум, при цьому письменник експлуатує найбільш поширені на той час у кіно звуки, які змушують почуватися некомфортно («Гудок автомобільної сирени», «врочистий хрип машин заміняв жалібний стогін плакальниць за померлими душами» [1, с. 76]; «Сильний вітер, що гуркотів бляхою на покрівлі й тонко скиглив між голими вітами» [1, с. 76]). Навіть тиша спричиняє ескалацію напруженості через долю героя: «У Самуїла Мазура забилося серце, як у лихоманці, і йому здавалося, що воно стукає гучно, як молоток, що навіть вокзальна будівля лунами відповідає йому» [1, с. 77].

Важливим у витворенні атмосфери жаху в повісті «Страшна мить» є кінематографічні прийоми гри світла і тіні, що виокремлюють метафізичну сутність якщо не всіх, то принаймні більшості персонажів: «Світло било їм в обличчя, освітлюючи раптом блискучі очі або освітлюючи посмішку й затемнюючи все навкруги. / Темні постаті прохожих вривалися в смуги світла й зникали, як тіні, танули, розпливалися» [1, с. 79]; «То з'являючись, як несподіваний привид в електричному світлі, то зникаючи в тінях каштанів, так він дійшов до ресторану на розі вулиці» [1, с. 81]. Гнітюча атмосфера підтримується несподіваними звуками, освітленням окремих деталей, що неминуче викликають мурашки на тілі. У повісті практично немає кольору (за винятком вина в келихах та макабричного папуги). Відповідно до естетики готичного дискурсу всі події відбуваються увечері, адже, як зауважив дослідник кіно Дж. Хоберман, пізній вечір – це «чистий чарівний час», щоб «оживити минуле і воскресити мертвих» [6, с. 261].

Відповідно до канону горору повість Гео Шкурупія має несподіваний фінал: Самуїл Мазур стріляє в офіцера, що колись улаштував полювання на нього («Молодий офіцер у погонах, брязкаючи острогами на блискучих чоботах, пройшов між столиками. / Мазур похитнувся й подивився на розчавлені пальці лівої руки. Він пригадав...» [1, с. 87]), куля влучає в годинник, у цей момент герой помирає від серцевого нападу. Маємо виразний мотив зупинки годинника як знак смерті людини. Слід зазначити, що образ настінного годинника є наскрізним у повісті, викликаючи низку сенсів: плинність часу, швидка проминальність людського буття. У «Страшній миті» годинник наділений рисами монструозності («Дзигарі ненажерливо глянули» [1, с. 76]), фантазмагоричності («У цю мить огняна орбіта дзигарів лавиною насунулася на Самуїла Мазура, жартуючи вистромила чорні язика стрілок і пока-

зала одинадцять годин – мить, що після неї кінчається вечір і починається ніч, – одну мить. / Самуїл Мазур знепритомнів» [1, с. 77]). Образ годинника як символу часу у повісті доповнений мікрообразом миті як дуже важливого часового проміжку, адже може бути рятівним («Олекса і Самуїл кинулися в переулок, вони на кілька хвилин перегнали мисливців. Це була мить, що могла їх урятувати» [1, с.]). У повісті виразно окреслюється триада годинник – життя людини – мить. Страшна мить, анонсована назвою твору, – це кожен момент, коли герой усвідомлював, що його можуть убити, і власне момент смерті, який, врешті-решт, настав. Самуїл, як і всі люди, боявся смерті, однак його ставлення до неї змінюється після несподіваної зустрічі із померлим другом, коханою, адже смерть – це перехід в інший вимір: «Четвертий вимір знайдено й час перемажено. Можна було пересуватися в часі так само, як і в просторі. Ввесь натовп знаходився десь в іншому вимірі, а не тут на вулиці» [1, с. 81].

Кодом до розуміння змісту повісті Гео Шкурупія може бути неодноразово згадувана в ній «Баядерка»: за сюжетом опери знатний воїн Солор і танцівниця Нікія не змогли поєднатися у шлюб через наглу смерть дівчини. Згодом гине і Солор, опиняючись у царстві тіней, звідки його забирає Нікія у світ вічної любові. Образи Самуїла і Мірелі зіставні з образами Солора і Нікії. З одного боку, викладені у «Страшній миті» події можна трактувати як передсмертні марення хворого на серце Мазура. У цю версію лягає сюрреалістичний образ папуги, що своєю алогічною появою в сукупності з відсутністю в тексті сюжету як такого, містичними образами й естетикою мертвого тіла перекидає місток до фільму «Андалузський пес» (1929, реж. Л. Бонюель), а також до популярної на той час теорії сновидін З. Фрейда. З іншого боку, зустріч героя з померлими людьми (Мірель, Кривич, офіцер-переслідувач) вказує на те, що ресторан, очевидно, є порталом між світом живих і світом мертвих, своєрідним міфічним царством тіней, в якому душа людини опиняється зразу після смерті і вже звідти вирушає до іншого світу. На інфернальність ресторанного простору вказують деталі зовнішності тих, хто там працює («Служки з блідими обличчями мерців заганцювали з пляшками вина» [1, с. 77]).

Висновки. Отже, Гео Шкурупій створює повість «Страшна мить», керуючись власним розумінням того, що пересічний читач не потребує опису буденного життя. Орієнтуючись на канони екшену і готичну поетику, використовуючи кінематографічні технології створення саспенсу і нагнітання жаху. Повість має всі атрибути горору, що дає нам підстави вважати аналізований твір Гео Шкурупія першим українським горором.

Література:

1. Шкурупій Гео. Страшна мить. Проза. Т. 1. Новелі нашого часу. Київ : Література і мистецтво, 1931. С. 72–89.
2. Badley L. Film, Horror, and the Body Fantastic. Westport : Greenwood Publishing Group, 1995. 199 p.
3. Gaut B. The paradox of horror. *The British Journal of Aesthetics*. 1993. Vol. 33. № 4. P. 333–346.
4. Hantke S. Monstrosity without a body: representational strategies in the popular serial killer film. *Post Script*. 2003. 22 (1). P. 32–50.
5. Hartwell D.G. Introduction. *Shadows of fear*. New York : Tor Books, 1994. P. 12–16.
6. Hoberman J. «A bright, guilty world»: daylight ghosts and Sunshine Noir. *Artforum International*. 45: 6. Feb 1, 2007. P. 260–67.
7. Jenkins K. Re-thinking History. London & New York : Routledge, 2003. P. 7–8.

8. Norman J. Personality types and the enjoyment of horror movies. *Journal of Social and Psychological Sciences*. Jan 1, 2018. Vol. 11. № 1. URL : <https://www.questia.com/library/p436181/journal-of-social-and-psychological-sciences/4299522/vol-11-no-1-january>
9. Ryan Mark David 'Creep-out' versus 'gross-out': horror movies at the Australian box office. *Metro Magazine*. 2014. Sep 22.
10. Williams L. Film Bodies: Gender, Genre, and Excess. *Film Genre Reader 2*. Ed. Barry Keith Grant. Austin: U of Texas, 1995. P. 140–158.

Kulakevych L. Specific Reinterpretation of the ghost motif in Geo Shkurupii's novella "Strashna myt" ("The Terrible Moment")

Summary. It is established that the story of Geo Shkurupii's "The Terrible Moment" is a kind of reinterpretation of the motive of the dead among the living. It has all the features of the horror, which gives us the reason to consider the work to be the first Ukrainian horror. The motive of hunting people used in the novella was new for Ukrainian literary discourse as well. Mystical horror is formed in the reader's mind through the persistent use of words with the semantics of death and underworld, details that cause the reader to tremble internally. To exacerbate the horror of the story, the screamers are used (the sound of opening champagne, which simultaneously is the sound of a shotgun fired in the next episode of the novella, phantasmagoric silhouettes of women, sudden voices, etc.). It is emphasized that the literary work is constructed as a series of intense episodes, which give the reader a feeling of anxiety and expectation

of something terrible. The novella is marked by a dramatic and illogical change of events, which is perceived as a "mash-up" of horrible mystical situations and unattractive naturalistic moments in which the characters get involved in their wild run through the night streets of the city. It is noted that in modern cinematography such a combination of text fragments goes under the term of clip editing. Aiming to "terrorize" the reader, to inflict mystical horror on him by contemplating the dead bodies, the Ukrainian writer portrays the terrible situation with the aesthetics of disgusting. Suspense is shaped not only by the means of visual but also by the soundtrack, especially because of the rather disturbing music, sharp noise, unpleasant mechanical sounds, cinematic game of light and shadows that elucidate the metaphysical essence of individual characters. On the one hand, the events of "The Terrible Moment" might be interpreted as the fits of delirium of a patient with the heart condition. This version is supported by the surreal image of the parrot, its illogical appearance together with the absence of the plot as such, its mystical images and aesthetics of the dead body gives us the reference to the movie "An Andalusian Dog", as well as to the popular at the time Freudian theory of dreams. On the other hand, the main character's encounter with the deceased indicates that the restaurant is actually a portal between the world of the living and the dead. The otherworldly feeling of the place is indicated by the peculiar details in appearance of the staff.

Key words: adventure genre, gothic novel, horror novel, horror, suspense.